

Europski sud za ljudska prava

Predmet *Lautsi protiv Italije* pokrenut je pred Europskim sudom za ljudska prava povodom zahtjeva gospođe Lautsi koji je podnijela u svoje ime, ali i u ime svoja dva djeteta koja pohađaju državnu školu u Italiji. Podnositeljica zahtjeva tvrdila je da je obvezno izlaganje raspela u učionicama protivno njezinu pravu da odgaja djecu u skladu sa svojim uvjerenjima zajamčenom čl. 2. Protokola br. 1 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (Konvencija) te pravu njezine djece na slobodu vjeroispovijedi zajamčenom čl. 9. Konvencije. Presuda kojom je zahtjev jednoglasno usvojen donesena je 3. studenoga 2009., međutim nije postala pravomoćna. Italija je, temeljem čl. 43/1. Konvencije, podnijela zahtjev za podnošenje slučaja Velikom vijeću budući da slučaj postavlja važno pitanje koje utječe na tumačenje i primjenu Konvencije i njezinog Protokola br. 1, a ujedno je i ozbiljan problem općeg značenja. Odbor od pet sudaca Velikog vijeća prihvatio je 1. ožujka 2010. zahtjev Italije. Veliko vijeće održat će raspravu u ovom predmetu 30. lipnja 2010. Budući da je riječ o predmetu od interesa ne samo za Italiju već i za druge europske države, presuda se prikazuje iako će o tom slučaju konačnu odluku donijeti tek Veliko vijeće.

Lautsi protiv Italije

Zahtjev br. 30814/06

Presuda Drugog vijeća Europskog suda za ljudska prava od 3. studenoga 2009.

Čl. 2. Protokola br. 1 uz Konvenciju (pravo na obrazovanje) razmatran zajedno s čl. 9. Konvencije (sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi)

Čl. 14. Konvencije – zabrana diskriminacije

Čl. 41. Konvencije – pravedna naknada

ČINJENIČNO STANJE

I. Okolnosti predmeta

Podnositeljica zahtjeva gospođa Soile Lautsi talijanska je državljanka koja živi u Abano Termama u Italiji. U školskoj godini 2001/2002. njezino dvoje djece pohađalo je državnu školu *Istituto comprensivo statale Vittorino da Feltre* u Abano Termama. Svaka učionica imala je raspelo na zidu, uključujući učionice u kojima su djeca gospođe Lautsi pohađala nastavu. Podnositeljica zahtjeva smatrala je to protivnim načelu sekularizacije prema kojem je željela odgajati svoju djecu. Obavijestila je školu o svom stajalištu, upućujući na presudu Kasacijskog suda iz 2000. koji je utvrdio da je prisutnost raspela na biračkim mjestima u suprotnosti s načelom sekularizacije države. U svibnju 2002. upravljačko tijelo škole odlučilo je ostaviti raspela u učionicama. Ministarstvo državnog obrazovanja naknadno je u listopadu 2007. usvojilo direktivu br. 2666 kojom je svim ravnateljima škola preporučilo izlaganje raspela.

Dana 23. srpnja 2001. podnositeljica zahtjeva žalila se na odluku škole Regionalnom upravnom sudu Veneta iz razloga što krši ustavno načelo sekularizacije i nepristranosti tijela javnih vlasti. Ministarstvo državnog obrazovanja, koje se uključilo u postupak kao stranka, naglasilo je da se pobijana situacija temelji na kraljevskim dekretima iz 1924. i 1928.

Dana 14. siječnja 2004. Regionalni upravni sud Veneta usvojio je zahtjev podnositeljice da se predmet uputi Ustavnom sudu na ocjenu ustavnosti prisutnosti raspela u učionicama. Pred Ustavnim sudom Vlada je tvrdila da je takvo izlaganje »prirodno«, budući da raspelo ne predstavlja samo vjerski simbol, već je i »zastava« jedine crkve spomenute u Ustavu – Katoličke crkve. Raspelo se stoga treba smatrati simbolom talijanske države.

Dana 15. prosinca 2004. Ustavni se sud proglasio nenadležnim zato što osporavane odredbe nisu odredbe zakona, već su sadržane u propisima koji nemaju pravnu snagu. Postupak pred upravnim sudom je nastavljen te je 17. ožujka 2005. sud odbio tužbu podnositeljice. Utvrdio je da je raspelo simbol talijanske povijesti i kulture pa, kao posljedica toga, talijanskog identiteta te simbol načela jednakosti, slobode i tolerancije, kao i sekularizacije države. Podnositeljica se žalila *Consiglio di Stato* koji je, presudom od 13. veljače 2008., odbio njezinu žalbu s obrazloženjem da je raspelo postalo jedna od sekularnih vrijednosti talijanskog Ustava te da predstavlja vrijednosti građanskog života.

II. Mjerodavno domaće pravo i praksa

Obveza izlaganja raspela u učionicama potječe iz vremena prije ujedinjenja Italije. Čl. 140. Kraljevskog dekreta Kraljevine Pijemonta i Sardinije br. 4336 od 15. rujna 1860. propisivao je da »svaka škola mora biti opremljena ... raspeleom«.

Godine 1861. kad je nastala talijanska država, Statut Kraljevine Pijemonta i Sardinije iz 1848. postao je Ustav Italije. Određivao je da je rimska katolička apostolska vjera jedina državna vjera te da se druge postojeće vjere dopuštaju u skladu sa zakonom.

Osvajanje Rima od talijanske vojske 20. rujna 1870., nakon čega je Rim anektiran i proglašen glavnim gradom nove Kraljevine Italije, dovelo je do krize u odnosima između države i Katoličke crkve. Zakonom br. 214 od 13. svibnja 1871. talijanska država jednostrano je uredila odnose s Crkvom te dodijelila papi niz privilegija kako bi se osiguralo zakonito provođenje religijskih aktivnosti.

Nakon pojave fašizma, država je izdala nekoliko okružnica kojima se nastojalo provesti usklađivanje s obvezom izlaganja raspela u učionicama. Čl. 118. Kraljevskog dekreta br. 965 od 30. travnja 1924. (Pravila srednjih škola Kraljevine) propisuje: »Svaka škola mora imati nacionalnu zastavu, a svaka učionica raspelo i Kraljev portret«. Čl. 119. Kraljevskog dekreta br. 1297 od 26. travnja 1928. (Odobrenje općih pravila o osnovnoškolskim uslugama) navodi raspela među »nužnom opremom u školskim učionicama«. Domaći sudovi utvrdili su da su te dvije odredbe još uvijek na snazi te da se primjenjuju u ovom predmetu.

Lateranski pakt, potpisan 11. veljače 1929., obilježio je pomirenje Italije i Katoličke crkve. Katolicizam je potvrđen kao službena vjera Italije. Čl. 1. Lateranskog ugovora propisuje: »Italija prepoznaje i ponovo potvrđuje načelo zajamčeno čl. 1. Albertinskog statuta od 4. ožujka 1848. prema kojemu je rimska katolička apostolska vjera jedina državna vjera.«

Godine 1848. Italija je usvojila svoj republički Ustav. Čl. 7. Ustava izričito potvrđuje da su država i Katolička crkva, svaka u svom području, nezavisne i suverene. Odnosi između države i Katoličke crkve uređuju se Lateranskim sporazumima, a amandmani na te ugovore koje prihvaćaju obje stranke ne zahtijevaju nikakav postupak izmjene Ustava. Čl. 8. Ustava propisuje da su nekatoličke vjere »ovlaštene organizirati se u skladu s vlastitim pravilima, pod uvjetom da se ne uspostavljaju protivno talijanskom pravnom poretku«. Odnosi između države i tih drugih vjera moraju biti »propisani zakonom na temelju ugovora s njihovim predstavnicima«.

Status katoličke vjeroispovijesti izmijenjen je kao posljedica ratifikacije (Zakonom br. 121 od 25. ožujka 1985.) prve odredbe Protokola uz novi Konkordat s Vatikanom od 18. veljače 1984., kojim su izmijenjeni i dopunjeni Lateranski ugovori iz 1929. Tom odredbom je utvrđeno da se načelo izvorno proglašeno u Lateranskim ugovorima, prema kojemu je katolička vjera jedina vjera talijanske države, više ne smatra važećim.

U presudi br. 508 od 20. studenoga 2000. talijanski Ustavni sud sažeo je svoju sudsku praksu potvrđujući da ustavna načela jednakosti svih građana bez obzira na vjeru (čl. 3. Ustava) i jednake slobode svih vjera pred zakonom (čl. 8.) zahtijevaju da odnos države bude obilježen ekvidistancijom i nepristranošću, bez pridavanja važnosti broju pripadnika određene vjere ili razmjeru društvenih reakcija na povrede prava jednih ili drugih. Jednaka zaštita savjesti svakog pripadnika neke vjere načelo je koje nije u proturječju s mogućnošću uređivanja odnosa između države i određenih vjera na različite načine u svrhu čl. 7. i 8. Ustava. Takav položaj ekvidistancije i nepristranosti odražava načelo sekularizacije koje je Ustavni sud izveo iz odredba Ustava i koji ima obilježje »vrhovnog načela«, određujući državu kao pluralistički entitet. Različita uvjerenja, kulture i tradicije moraju koegzistirati u jednakosti i slobodi.

U presudi br. 203/89 Ustavni sud ispitaio je pitanje neobvezne prirode učenja katoličke vjere u državnim školama. Tom je prilikom potvrdio da Ustav sadržava načelo sekularizacije (čl. 2., 3., 7., 8., 9., 19. i 20.) i da je religijska priroda države izričito napuštena 1985. putem Protokola uz nove sporazume sa Svetom Stolicom.

Kada je zatraženo da presudi o obvezi izlaganja raspela u državnim školama, Ustavni je sud donio svoju odluku br. 389 15. prosinca 2004. u kojoj je, ne presuđujući o meritumu, utvrdio da je postavljeno pitanje očito neutemeljeno budući da se odnosi na propise, bez pravne snage, koji ne spadaju pod njegovu nadležnost.

IZ OBRAZLOŽENJA PRESUDE

I. NAVODNA POVREDA ČL. 2. PROTOKOLA BR. 1. ZAJEDNO S ČL. 9. KONVENCIJE

Podnositeljica je tvrdila, u svoje ime te u ime svoje djece, da je izlaganje znaka križa u državnoj školi koju su njezina djeca pohađala miješanje koje nije sukladno s njezinim pravom da im osigura da steknu obrazovanje i poučavanje u skladu s njezinim vjerskim i filozofskim uvjerenjima u smislu čl. 2. Protokola br. 1 koji propisuje:

»Nikome neće biti uskraćeno pravo na obrazovanje. U obavljanju svojih funkcija povezanih s odgojem i poučavanjem država će poštovati pravo roditelja da osiguraju odgoj i poučavanje u skladu sa svojim vjerskim i filozofskim uvjerenjima.«

Podnositeljica je nadalje tvrdila da je izlaganjem znaka križa također povrijeđena njezina sloboda uvjerenja i vjeroispovijedi, zaštićena čl. 9. Konvencije, koji propisuje:

»1. Svatko ima pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi; to pravo uključuje slobodu da se promijeni vjeroispovijed ili uvjerenje i slobodu da pojedinačno ili u zajednici s drugima, javno ili privatno, iskazuje svoju vjeroispovijed ili uvjerenje bogoslužjem, poučavanjem, praktičnim vršenjem i obredima.

2. Sloboda iskazivanja vjeroispovijedi ili uvjerenja podvrgnut će se samo takvim ograničenjima koja su propisana zakonom i koja su u demokratskom društvu nužna radi interesa javnog reda i mira, zaštite javnog reda, zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih.« (Paragraf 27. presude.)

Vlada je odbacila te argumente. (Par. 28.)

A. Dopuštenost

Sud primjećuje da pritužbe podnositeljice nisu očito neutemeljene u smislu čl. 35/3. Konvencije. Nadalje primjećuje da nisu očito neutemeljene ni iz drugih razloga. Stoga se moraju proglasiti dopuštenima.

B. Osnovanost

1. Tvrđnje stranaka

a. Podnositeljica

Podnositeljica je ... napomenula da se izlaganje raspela temelji, prema talijanskim sudovima, na odredbama iz 1924. i 1928. koje se smatraju još uvijek važećima, iako su iz vremena koje prethodi talijanskom Ustavu i ugovorima sa Svetom Stolicom iz 1984. te protokolima uz njih. Međutim, ustavnost tih spornih odredba nikada nije bila ispitana, budući da Ustavni sud nije bio u mogućnosti odlučiti o pitanju jesu li u skladu s temeljnim načelima talijanskog pravnog poretka zbog toga što potječu iz propisa. Te su odredbe nasljeđe vjerskog shvaćanja države koje je sada u današnjoj

Italiji u suprotnosti s dužnošću sekularizacije države te vrijedaju prava zaštićena Konvencijom. U Italiji postoji »vjersko pitanje«, budući da je, zahtijevajući da se raspela izlažu u učionicama, država dodijelila Katoličkoj crkvi povlašteni položaj, što predstavlja miješanje države u pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi podnositeljice i njezine djece te njezino pravo odgajati svoju djecu u skladu sa svojim moralnim i vjerskim uvjerenjima, pa je oblik diskriminacije nekatolika. (Par. 30.)

Podnositeljica je tvrdila da u stvarnosti raspela, povrh svega drugog, imaju vjersko značenje. Činjenica da križ »može biti tumačen i na druge načine« ne oduzima njegovo glavno značenje koje je vjersko. Dajući prednost jednoj vjeri putem izlaganja simbola ostavljao se učenicima državnih škola – uključujući djecu podnositeljice – dojam da država staje uz određeno vjersko uvjerenje, dok u državama koje su uređene vladavinom prava nitko ne bi smio shvaćati da je država bliža jednoj vjerskoj denominaciji nego drugoj, osobito osobe koje su ranjivije zbog svoje mladosti. (Par. 31.)

Podnositeljica je izložila da situacija na koju se žali, pored drugih posljedica, dovodi do pritiska kojem su neporecivo podvrgnuti maloljetnici i dojma da je država otuđena od onih koji ne dijele kršćanska uvjerenja. Poimanje sekularizacije zahtijeva da država bude neutralna i da drži jednaku udaljenost od svih vjera, kao što ne smije biti percipirana da je bliža nekim građanima nego drugima. Država mora jamčiti svim građanima slobodu savjesti, počevši od osiguranja da usluga javnog obrazovanja omogućuje poticanje osobne autonomije i slobode mišljenja u skladu s poštovanjem prava zajamčenih Konvencijom. (Par. 32.)

U vezi s pitanjem slobode učitelja da izlaže druge vjerske simbole, odgovor bi bio negativan, budući da ne postoje odredbe koje bi dopuštale takvu praksu. (Par. 33.)

b. Vlada

Vlada je u prvom redu primijetila da je pitanje koje se javlja u ovoj pritužbi izašlo izvan striktno pravne sfere i ušlo u filozofsku sferu. Ono što je potrebno utvrditi jest da postojanje vjerskih simbola po ishodištu i značenju samo po sebi može dovesti do nametanja utjecaja na pojedinačne slobode na način koji ne bi bio sukladan s Konvencijom. (Par. 34.)

Iako je znak križa sigurno bio vjerski simbol, imao je i druga značenja. Također je imao i etičko značenje koje bi se moglo razumjeti i cijeniti neovisno o osobnoj pripadnosti religijskoj ili povijesnoj tradiciji, budući da priziva načela koja se mogu dijeliti i izvan kršćanstva (nenasilje, jednako dostojanstvo svih ljudskih bića, pravda i dijeljenje, primat pojedinca nad

grupom i važnost slobode izbora, odvojenost politike od vjere te ljubav prema bližnjem koja se širi i na opraštanje neprijateljima). Naravno, izravni izvor vrijednosti koje su formirale temelje današnjih društava također se mogu naći i kod autora koji su bili nevjernici ili čak oponenti kršćanstva. Međutim, misao tih autora bila je obogaćena kršćanskom filozofijom, pa makar i samom činjenicom njihova odgoja i kulturalnog okružja u kojem su se formirali i u kojem su živjeli. U zaključku, današnje demokratske vrijednosti iznikle su u dalekoj prošlosti, u vremenu evandeoske poruke. Poruka križa bila je, prema tome, humanistička poruka koje se mogla iščitati odvojeno od svoje vjerske dimenzije, a bila je sastavljena od seta načela i vrednota koje su formirale temelje naših demokracija. Budući da je križ prenosio tu poruku, bio je savršeno sukladan sa sekularizmom i pristupačan nekršćanima i nevjernicima, koji su ga mogli prihvatiti utoliko ukoliko je evocirao daleke izvore tih načela i vrednota. U zaključku, budući da se simbol križa može percipirati i lišen vjerskog značenja, njegovo izlaganje na javnom mjestu nije samo po sebi predstavljalo ometanje prava i sloboda zajamčenih Konvencijom. (Par. 35.)

Vlada je tvrdila da iz analize sudske prakse proizlazi da ta praksa podržava gornji zaključak, budući da iz nje proizlazi da je potrebno mnogo aktivnije ometanje od samog izlaganja simbola da bi se moglo reći da je riječ o kršenju prava i sloboda. Bila je riječ o aktivnom ometanju koje je ponukalo Sud da presudi da je riječ o povredi čl. 2. Protokola br. 1. u slučaju *Folgera (Folgera and Others v. Norway, [GC], br. 15472/02, ECHR 2007-VIII)*. U tom slučaju nije se radilo o slobodi da se prikloni ili ne određenoj vjeri, budući da je u Italiji ta sloboda u potpunosti zajamčena. Nije se radilo ni o slobodi prakticiranja vjere ili uopće nepracticiranju vjere; iako je raspelo izloženo u učionicama, ni nastavnici ni učenici nisu trebali činiti nikakve, pa makar i najsitnije geste koja bi mogla predstavljati pozdravljanje ili znak poštovanja prema njemu, čak ni puko priznavanje njegove prisutnosti, a još je manje postojala obveza moljenja u nastavi. Zapravo, od njih se nije tražilo da pridaju raspelu ikakvu pozornost. Na kraju, sloboda roditelja da odgajaju djecu u skladu sa svojim vlastitim uvjerenjima nije uopće bila u pitanju; obrazovanje je u Italiji posve sekularno i pluralističko, školski silabusi nisu sadržavali nikakvu aluziju na određenu vjeru, a vjeronauk je bio izborni predmet. (Par. 36.)

Oslanjajući se na presudu *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen* (7. prosinca 1976., Series A, no. 23.), u kojoj Sud nije pronašao povredu, Vlada je tvrdila da se, koliko je god velika njegova evocirajuća moć, simbol ne može usporediti s učinkom aktivnog ponašanja na dnevnoj bazi koje se odvija u dugom razdoblju kao što je podučavanje. Nadalje, bilo je omogućeno da

se nečija djeca obrazuju u privatnim školama ili da se školuju kod kuće. (Par. 37.)

Nacionalne vlasti uživaju široku slobodu prosudbe kad je riječ o tako složenim i osjetljivim pitanjima, koja su blisko vezana s kulturom i povijesti. Izlaganje vjerskog simbola na javnim mjestima nije prešlo tu slobodu prosudbe koju države ugovornice imaju. (Par. 38.)

To je pogotovo istinito budući da u Europi postoje razni načini rješavanja ovoga pitanja. U Grčkoj, primjerice, zahtijeva se prisutnost i aktivno sudjelovanje pravoslavnog svećenika na svim građanskim i vojnim priredbama; dodatno, proglašava se nacionalna žalost na Veliki petak i svi uredi i obavljanje poslova bili su zatvoreni, kao što je bilo u Alsaceu. (Par. 39.)

Vlada je dokazivala da izlaganje znaka križa nije umanjilo sekularne temelje države, načelo koje je sadržano u Ustavu i u ugovorima sa Svetom Stolicom. Niti je to bio znak preferiranja jedne vjere, budući da je križ podsjetnik kulturalne tradicije i društvenih vrijednosti koje dijele i druge osobe koje nisu kršćani. Ukratko, izlaganje znaka križa nije prekršilo dužnost nepristranosti i neutralnosti države. (Par. 40.)

Nadalje, nije postojao europski konsenzus o načinu tumačenja koncepta sekularizma u praksi, tako da države imaju širu slobodu prosudbe u tom pitanju. Preciznije, iako je postojao europski konsenzus glede načela sekularne prirode države, nije postojao takav konsenzus o praktičnim implikacijama ili o načinu da ga se primijeni. Vlada je zatražila da Sud pokaže oprez i rezervu, pa da se, prema tome, suzdrži od davanje precizne definicije kojom bi otišao toliko daleko da zabrani samo izlaganje simbola. Kad ne bi tako postupio, davao bi unaprijed određen samostalan sadržaj načelu sekularizma, što bi bilo suprotno legitimnoj raznolikosti u nacionalnim pristupima, a to bi dovelo do nesagledivih posljedica. (Par. 41.)

Vlada nije tvrdila da je bilo potrebno, mudro ili poželjno da se raspela zadrže u učionicama, nego da je odluka da se ona zadrže ili ne politička odluka i da ju, prema tome, treba donijeti na temelju onoga što je svrhovito, radije nego oslanjajući se na pravna razmatranja. Iz povijesne evolucije domaćeg prava opisane u kratkom osvrtu koji je načinila podnositeljica, koji Vlada nije osporavala, moralo se razumjeti da je Talijanska Republika, iako sekularna, slobodno odlučila zadržati raspela u učionicama iz raznih razloga, uključujući potrebu postizanja konsenzusa s političkim strankama koje su vođene kršćanskim učenjem i koje su predstavljale ključni dio populacije i njihova vjerska uvjerenja. (Par. 42.)

Što se tiče pitanja da li bi učitelj bio slobodan postaviti druge vjerske simbole u učionici, nisu postojale odredbe koje bi to sprječavale. (Par. 43.)

U zaključku, Vlada je zatražila od Suda da odbaci pritužbu. (Par. 44.)

c. Intervenijent kao treća stranka

Grčki helsinški odbor (GHO) osporio je navode tužene Vlade. U njihovoj predstavi, simbol križa, i nadalje, raspelo, mogu se jedino smatrati vjerskim simbolima. GHO je također osporio tvrdnju da je križ nešto drugo osim vjerskog simbola te da križ pronosi humanističke vrijednosti; takvo je stajalište uvredljivo za Crkvu. Nadalje, talijanska Vlada nije navela nijednog nekršćanina koji bi se složio s tom teorijom. Na kraju, ostale denominacije vide u križu samo vjerski simbol. (Par. 45.)

Na argument Vlade da izlaganje raspela nije značilo i potrebu pozdravljanja ili znakova pažnje mora se postaviti pitanje zašto je onda uopće raspelo izloženo. Izlaganje takvog simbola moglo bi se percipirati kao naznaka da je on objekt institucionalnog poštovanja. S tim u vezi, GHO je primijetio da, u skladu s načelima iz Toleda o poučavanju o vjerama i uvjerenjima u javnim školama ..., prisutnost takvog simbola u javnoj školi može predstavljati implicitno učenje vjere, npr. davanjem impresije da je ta vjera preferirana vis-à-vis drugih. Ako je Sud, u slučaju *Folgera*, mogao odlučiti da sudjelovanje u vjerskim aktivnostima može utjecati na djecu, tada je GHO smatrao da izlaganje vjerskih simbola može imati jednak učinak. Bilo je također potrebno imati na umu situacije u kojima bi djeca ili njihovi roditelji mogli biti u strahu od odmazde ako bi odlučili prosvjedovati. (Par. 46.)

3. Procjena Suda

a) Opća načela

Što se interpretacije čl. 2. Protokola br. 1 glede vršenja funkcija koje država preuzima na polju obrazovanja i podučavanja tiče, Sud je u svojoj praksi uspostavio načela dolje dana, koja su relevantna u ovom slučaju (v. posebno, *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, presuda od 7. prosinca 1976., serija A, br. 23, pp. 24–28, §§. 50–54; *Campbell and Cosans v. the United Kingdom*, presuda od 25. veljače 1982., serija A, br. 48., pp. 16–18. §§. 36–37, *Valsamis v. Greece*, presuda od 18. prosinca 1996, *Reports of Judgements and Decisions* 1996.-VI, pp. 2323–2324, §§. 25–28, i *Folgero and Others v. Norway* [GC], 15472/02, ECHR 2007.-VIII, §. 84).

- (a) Dvije rečenice čl. 2. Protokola br. 1 moraju se tumačiti ne samo u svjetlu jedne naspram druge, nego također, posebno, i u svjetlu čl. 8., 9. i 10. Konvencije ...

- (b) Na temeljno pravo na obrazovanje nakalemljeno je pravo roditelja na poštovanje njihovih vjerskih i filozofskih uvjerenja, a prve rečenica ne razlikuje, išta više od druge, među državnim i privatnim podučavanjem. Druga rečenica čl. 2. Protokola br. 1 stremi osiguravanju mogućnosti pluralizma u obrazovanju koje je možda ključno za očuvanje »demokratskog društva« kao što je zamišljeno Konvencijom. U pogledu moći moderne države, iznad svega je potrebno da se taj cilj ostvari kroz državno podučavanje.
- (c) Poštovanje uvjerenja roditelja mora biti moguće i u kontekstu obrazovanja koje osigurava otvoreno školsko okruženje, koji ohrabruje uključivanje drugih, a ne njihovo isključivanje, bez obzira na socijalno porijeklo učenika, njihova vjerska uvjerenja ili etničko porijeklo. Škole ne bi smjele biti arene za misionarska djelovanja ili propovijedanja; trebale bi biti mjesto sastajanja za različite denominacije i filozofska uvjerenja, u kojima učenici mogu steći znanje o njihovim stvarnim mislima i tradicijama.
- (d) Druga rečenica čl. 2. Protokola br. 1 implicira da država, u ispunjavanju svojih funkcija koje je preuzela glede obrazovanja i podučavanja, mora osigurati da znanje koje je uključeno u curriculum bude preneseno na objektivan, kritički i pluralistički način. Državi je zabranjeno da slijedi cilj indoktrinacije koji bi mogao biti percipiran kao onaj koji ne poštuje vjerska i filozofska uvjerenja roditelja. To je granica koja ne smije biti prijeđena.
- (e) Poštovanje prema vjerskim uvjerenjima roditelja i prema uvjerenjima djece implicira pravo vjerovanja u neku vjeru ili nevjerovanja u bilo kakvu vjeru. Sloboda vjere i sloboda da se ne vjeruje (negativna sloboda), obje su zaštićene čl. 9. Konvencije (v. glede toga, čl. 11. *Young, James and Webster v. the United Kingdom*, 13. kolovoza 1981., §§. 52–57, serija A, br. 44).

Dužnost neutralnosti i nepristranosti države nesukladna je s bilo kakvom moći s njezine strane da procijeni legitimnost vjerskih uvjerenja ili načina na koji bi se ta uvjerenja izražavala. U kontekstu podučavanja, neutralnost bi trebala jamčiti pluralizam ... (Par. 47.)

b. Primjena gore navedenih načela

Sud stoji na stajalištu da ova razmatranja sadržavaju obvezu države da se suzdrži od nametanja uvjerenja, čak i indirektno, na mjestima o kojima osobe ovise ili na mjestima gdje su posebno ranjive. Školovanje dje-

ce posebno je osjetljivo područje u kojem se prisiljavajuća moć države nameće umovima kojima još nedostaje (ovisno o nivou zrelosti djeteta) kritički kapacitet koji bi im omogućio da zadrže distanciju od poruke koja se može izvući iz pogodovanja koje država pokazuje u vjerskim stvarima. (Par. 48.)

Primjenjujući gornja načela na ovaj slučaj, Sud mora razmotriti je li tužena država, kad je nametnula izlaganje raspela u učionicama, osigurala da je obavljanje njezine funkcije obrazovanja i podučavanja znanja izvršeno na objektivn, kritički i pluralistički način te je li time poštovala vjerska i filozofska uvjerenja roditelja, u skladu s čl. 2. Protokola br. 1. (Par. 49.)

Da bi razmotrio ovo pitanje, Sud će uzeti u obzir posebno prirodu vjerskog simbola i njegov utjecaj na mlade učenike, posebno na djecu podnositeljice, budući da, u zemljama u kojima velika većina populacije pripada jednoj vjeri, pojavnost obreda i simbola te vjere, bez ograničenja mjesta i načina te pojavnosti, može predstavljati pritisak na učenike koji ne prakticiraju vjeru ili na one koji pripadaju nekoj drugoj vjeri (v. *Karaduman v. Turkey*, odluka Komisije od 3. ožujka 1993.). (Par. 50.)

Vlada ... je opravdavala obvezu izlaganja (ili činjenicu izlaganja) raspela oslanjajući se na pozitivnu moralnu poruku kršćanske vjere, koja nadilazi sekularne ustavne vrednote, na ulogu vjere u talijanskoj povijesti i na duboke korijene vjere u tradiciji zemlje. Raspelu je pripisala neutralno i svjetovno značenje u vezi s talijanskom poviješću i tradicijom, koje su blisko vezane s kršćanstvom. Tvrdila je da je raspelo vjerski simbol, ali i takav koji bi jednako mogao predstavljati i druge vrijednosti ... Prema mišljenju Suda, simbol raspela ima velik broj značenja, među kojima je prevladavajuće ono vjersko. (Par. 51.)

Sud smatra da je postojanje raspela u učionicama izašlo iz okvira uporabe simbola u specifičnim povijesnim kontekstima. Nadalje, smatra da tradicionalna priroda, u socijalnom i povijesnom smislu, teksta koji zastupnici u parlamentu koriste kada se zaklinju na vjernost nije oduzela zakletvi njezinu vjersku prirodu (*Buscarini and Others v. San Marino* [GC], br. 24645/94, ECHR 1999-I). (Par. 52.)

Podnositeljica je navela da je simbol u sukobu s njezinim uvjerenjima i da krši prava njezine djece da ne ispovijedaju katolicizam. Njezina su uvjerenja dovoljno ozbiljna i konzistentna da bi obveznu prisutnost raspela mogla razumjeti kao suprotnu svojim uvjerenjima. Ona to izlaganje raspela vidi kao znak da država zauzima stranu katolicizma. To je značenje koje je službeno prihvatila Katolička crkva, koja raspelu pripisuje temeljnu poruku. Prema tome, shvaćanje podnositeljice nije arbitrarno. (Par. 53.)

Zabrinutost gđe Lautsi također se proteže i na učinak koji je izlaganje raspela imalo na njezinu djecu ..., koja su u materijalno vrijeme imala jedanaest i trinaest godina. Sud priznaje da, kao što je ustvrđeno, nije moguće ne primijetiti raspela u učionicama. U kontekstu javnog obrazovanja ona su nužno percipirana kao integralni dio školskog okruženja i mogu se, prema tome, smatrati »moćnim vanjskim simbolima« ... (Par. 54.)

Prisutnost raspela učenicima svih dobi lako bi mogli protumačiti kao vjerski znak i osjećat će da su bili odgojeni u školskom okruženju koje je obilježavala točno određena vjera. Ono što za neke religiozne učenike može biti ohrabrujuće, može biti emocionalno uznemirujuće za učenike koji pripadaju drugoj vjeri ili koji ne ispovijedaju vjeru. Taj je rizik posebno velik među učenicima koji pripadaju vjerskim manjinama. Negativna sloboda vjeroispovijesti nije ograničena na odsutnost vjerskih obreda ili vjerskog obrazovanja. Proteže se i na prakse i simbole koji izražavaju, pojedinačno ili opće, uvjerenje, vjeru ili ateizam. To negativno pravo zaslužuje posebnu zaštitu ako je država ta koja izražava uvjerenja, a oni koji se s tim uvjerenjem ne slažu stavljaju se u položaj iz kojeg se ne mogu izvući bez neproporcionalnih napora i žrtava. (Par. 55.)

Izlaganje jednog ili više vjerskih simbola ne može se opravdati bilo željama drugih roditelja koji žele provođenje vjerskog oblika obrazovanja u skladu sa svojim uvjerenjima ili, kako je ustvrdila Vlada, potrebom kompromisa s političkim strankama kršćanskog usmjerenja. Poštovanje prema uvjerenjima roditelja glede obrazovanja mora uzeti u obzir i poštovanje uvjerenja drugih roditelja. Država ima dužnost ostvariti konfesionalnu neutralnost u javnom obrazovanju, kad je pohađanje škola obvezatno bez obzira na vjeru, i mora težiti da utuvi u glave učenika naviku kritičkog promišljanja. Sud ne može vidjeti kako izlaganje simbola koji je razumno povezati s katolicizmom (većinskom vjerom u Italiji) u učionicama može služiti pluralizmu u obrazovanju koji je ključan za očuvanje »demokratskog društva« unutar značenja ovog izraza prema Konvenciji. S tim u vezi primjećuje da je i praksa Ustavnog suda također na ovom tragu ... (Par. 56.)

Sud smatra da obvezatno izlaganje simbola točno određene vjere prilikom izvršavanja javne ovlasti glede posebnih situacija podvrgnutih državnom nadzoru, posebno u učionicama, ograničava pravo roditelja da obrazuju svoju djecu u skladu sa svojim uvjerenjima i pravo školske djece da vjeruju ili da ne vjeruju. Također misli da praksa krši ta prava budući da su ograničenja nesukladna s dužnošću države da poštuje neutralnost prilikom vršenja javnih ovlasti, posebno u polju obrazovanja. (Par. 57.)

Posljedično, došlo je do povrede čl. 2. Protokola br. 1 uzetog u svezi s čl. 9. Konvencije. (Par. 58.)

II. NAVODNA POVREDA ČL. 14. KONVENCIJE

Podnositeljica je ustvrdila da je ometanje na koje se žalila prema čl. 9. Konvencije i čl. 2. Protokola br. 1 također prekršilo načelo zabrane diskriminacije, sadržano u čl. 14. Konvencije. (par. 59.)

Vlada je odbila taj argument. (Par. 60.)

Sud primjećuje da ova pritužba nije očito neutemeljena unutar značenja čl. 35. §. 3. Konvencije. Nadalje primjećuje da nije nedopuštena iz bilo kojeg drugog razloga. Prema tome, mora se proglasiti dopuštenim. (Par. 61.)

Međutim, imajući u vidu okolnosti slučaja i rezoniranje koje je dovelo do utvrđivanja povrede čl. 2. Protokola br. 1 uzetog zajedno s čl. 9. Konvencije ..., Sud smatra da nema potrebe ispitivati slučaj i prema čl. 14., bilo uzetog odvojeno ili u vezi s gore spomenutim odredbama. (Par. 62.)

III. PRIMJENA ČL. 41. KONVENCIJE

Čl. 41. Konvencije propisuje: »Ako Sud utvrdi da je došlo do povrede Konvencije i dodatnih protokola, a unutarnje pravo zainteresirane visoke ugovorne stranke omogućava samo djelomičnu odštetu, Sud će, prema potrebi, dodijeliti pravednu naknadu povrijeđenoj stranci.« (Par. 63.)

A. Šteta

Podnositeljica je zatražila iznos od najmanje 10.000 eura za naknadu neimovinske štete. (Par. 64.)

Vlada je ustvrdila da bi utvrđivanje povrede bilo dovoljno. Alternativno, tvrdila je da je traženi iznos pretjeran i neutemeljen te je zatražila da se zahtjev odbaci ili umanjí na pravičnoj osnovi. (Par. 65.)

Budući da Vlada nije izrazila spremnost da razmotri odredbe koje uređuju prisutnost raspela u učionicama, Sud smatra da, različito od situacije u slučaju *Folegro and Others* ..., utvrđivanje povrede ne bi bilo dovoljno u ovom slučaju. Posljedično, presuđujući na pravičnoj osnovi, dodjeljuje 5.000 eura na ime neimovinske štete. (Par. 66.)

B. Troškovi i izdaci

Podnositeljica je zatražila 5.000 eura za troškove i izdatke nastale tijekom postupaka u Strasbourg. (Par. 67.)

Vlada je primijetila da zahtjev podnositeljice nije podržan nikakvim dokazima i zatražila je da ga Sud odbije. (Par. 68.)

Sukladno sudskoj praksi, troškovi i izdaci mogu se, prema čl. 41., dodijeliti samo ako se utvrdi da su bili stvarni i prijeko potrebni te da su bili razumni glede iznosa. U ovom slučaju podnositeljica nije podnijela nikakve pisane dokaze koji bi podržali njezin zahtjev. Sud je, prema tome, odlučio da ga odbije. (Par. 69.)

C. Zatezne kamate

Sud smatra prikladnim da se zatezne kamate temelje na najnižoj kreditnoj stopi Europske središnje banke uvećanoj za tri postotna boda. (Par. 70.)

IZ TIH RAZLOGA, SUD JEDNOGLASNO

1. Proglašava tužbu dopuštenom.
2. Presuđuje da je došlo do povrede čl. 2. Protokola br. 1 uzetog u vezi s čl. 9. Konvencije.
3. Presuđuje da nema potrebe ispitati tužbu prema čl. 14. bilo uzetog odvojeno ili u vezi s čl. 9. Konvencije i čl. 2. Protokola br. 1.
4. Presuđuje:
 - (a) da je tužena država dužna platiti podnositeljici, u roku od tri mjeseca od dana kada presuda postane pravomoćna u skladu s čl. 44. §. 2. Konvencije, 5.000 (pet tisuća) eura na ime neimovinske štete te svaki porez koji bi mogao biti zaračunan na taj iznos;
 - (b) da se od proteka gore navedena tri mjeseca do namirenja na gore navedeni iznos plaćaju obične kamate prema stopi koja je jednaka najnižoj kreditnoj stopi Europske središnje banke tijekom razdoblja neplaćanja uvećanoj za tri postotna boda.
5. Odbija ostatak zahtjeva podnositeljice za pravičnu naknadu.

Preveli i priredili Lana Ofak i Frane Staničić***

* Lana Ofak, asistentica na Katedri za upravno pravo Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (assistant at the Chair of Administrative Law, Faculty of Law, University of Zagreb)

** Frane Staničić, asistent na Katedri za upravno pravo Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (assistant at the Chair of Administrative Law, Faculty of Law, University of Zagreb)